

תורת אמן

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שישי

ברכות הנהנין

סוגיה א: מקור חיוב ברכות הנהנין

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה א: מקור חיוב ברכות הנהנין

רקע

הסוגיה עוסקת במקור החיוב לברך ברכות הנהנין, ומבררת אם החיוב בכרכות אלה הוא מהתורה או מדרבנן.

מקורות

- א. גמ' לה. "כיצד מברכין על הפירות... אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה"
- ב. תוס' ד"ה תינח, לפניו, אלא רבינו חננאל ד"ה ואסיקנא
- ג. רמב"ם הל' ברכות פ"א הל' א-ד
- ד. שו"ע סי' רט סע' ג ומשנה ברורה

רבינו חננאל ד"ה ואסיקנא

ואסיקנא למאן דתני כרם רבעי, שבעת המינין טעונין ברכה לפנייהם ולאחרייהם, לאחרייהם מן התורה ולפניהם מקל וחומר. ולמאן דתני נטע רבעי, כל גדולי קרקע טעונין ברכה מן התורה ושאר דברים סברא הוא שאסור לאדם שיטעום כלום קודם שיברך.

הסבר הסוגיה

'קדש הלולים לה' - מלמד שטעונים ברכה לפנייהם ולאחרייהם, מכאן אמר רבי עקיבא: אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיברך.

[ברייתא גמ' לה.; ספרא קדושים פרשה ג, ט]

במדרש ההלכה נלמד מהפסוק [ויקרא יט, כד] "ובשנה הרביעת יהיה כל פריו קדש הלולים לה'", שהאוכל צריך להלל שני הלולים, ומכאן שצריך לברך לפני האכילה ולאחריה. הגמ' מקשה כיצד ניתן ללמוד מפסוק זה חיוב ברכה, והרי מה"הלולים" שבפסוק זה לומדים הלכות אחרות, ויש בכך הבדל בין הסובר שהפסוק עוסק בכרם בלבד לבין הסובר שהפסוק עוסק בכל הנטיעות. הגמ' מסבירה שהמפרש שהפסוק עוסק בכל הנטיעות, דורש מ"הלול" אחד שצריך לחלל פירות נטע רבעי לפני שאוכלים אותם מחוץ לירושלים, ונותר "הלול" אחד ללמד חיוב ברכה אחר האכילה. את הברכה לפני האכילה יש ללמוד לפי דעה זו מקל וחומר, אך קשה לגמ' כיצד נלמד חיוב ברכה על דברים שאינם גדולי קרקע כגון בשר, ביצים ודגים. המפרש שהפסוק עוסק בכרם בלבד, דורש מ"הלול" אחד שצריך לחלל את הפירות, ודורש מה"הלול" השני שצריך לחלל פירות כרם בלבד, ואין לו מקור ללמוד חיוב ברכות הנהנין. אף אם הוא לומד שהפסוק עוסק בכרם בלבד מגזרה שווה, ויכול ללמוד חיוב ברכה מה"הלול" הנותר, הוא יכול ללמוד חיוב ברכה על שבעת המינים בלבד, וקשה

לגמ' כיצד נלמד חיוב ברכה על שאר המינים. מתרצת הגמ': "אלא סברא הוא אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה"¹.

נחלקו הראשונים בהסבר מהלך הגמ' ומסקנתה. תוס' [ד"ה אלא] מפרשים שבהוה אמינא סברה הגמ' שהדרשה מ"קדש הלולים" היא דרשה גמורה, ויש חיוב מהתורה לברך אחר האכילה². גם בהוה אמינא הגמ' ידעה שהקל וחומר המלמד שיש חיוב לברך לפני האכילה, אינו קל וחומר גמור, אלא "גילוי מלתא בעלמא"³, וחיוב ברכה ראשונה מדרבנן. מסקנת הסוגיה שלא ניתן ללמוד מ"קדש הלולים" לכל ברכות הנהנין, ואם כך דינו של רבי עקיבא "שאסור לאדם שיטעום כלום קודם שיברך" אינו נלמד מפסוק זה, ועל כורחנו שדרשה זו היא אסמכתא בעלמא, וחיוב ברכה ראשונה וחיוב ברכה אחרונה, מדרבנן בלבד.

רבינו חננאל [ד"ה ואסיקנא] חולק על שתי ההנחות של התוס'. לדעתו הגמ' לא דחתה את הדרשה מכל וכל אלא צמצמה אותה למיני אוכלים מסוימים בלבד, ולדעתו הקל וחומר של הגמ' הוא קל וחומר גמור, וחיוב ברכה ראשונה מהתורה. הוא סובר שלמסקנת הסוגיה יש חילוק בין הסובר שדין חילול בפירות שנה רביעית נאמר בכרם בלבד לסובר שדין חילול נאמר בכל הנטיעות. למאן דאמר שדין חילול נהג בכרם בלבד, חיוב ברכות בשבעת המינים מהתורה - ברכה לאחריה נלמדת מ"קדש הלולים", וברכה לפני נלמדת מקל וחומר. הברכות על שאר המינים מדרבנן. למאן דאמר שדין חילול נהג בכל הנטיעות, חיוב ברכות בכל גידולי קרקע מהתורה, וחיוב ברכה בדברים שאינם גידולי קרקע מדרבנן.

הרמב"ם [פ"א הל' א-ב] פוסק בפירוש שחיוב ברכה מהתורה הוא רק אחר אכילת מזון⁴, ושאר הברכות מדרבנן, מוכח שהוא פירש את הסוגיה כעין פירוש התוס'⁵.

¹ הפני יהושע [ד"ה בגמרא אלא סברא] מקשה מדוע הראשונים מפרשים שברכת הנהנין דרבנן, והרי הגמ' לומדת זאת מסברא, וסברא דאורייתא, כמפורש בגמ' [בבא קמא מו; נדה כה]. האומרת: "למה לי קרא סברא הוא". נראה לפרש שלמונח "סברא" שתי משמעויות: א. סברא הכרחית. ב. סברא הגיונית. סברא הכרחית אינה זקוקה למקור, ודינה כדין תורה. סברא הגיונית זקוקה למקור, וכשאינן לה מקור אינה דיין תורה, תפקידה להסביר מדוע חכמים תיקנו את תקנתם.

² "דעיקר ברכה לאחרי כדכתיב 'ואכלת ושבעת וברכת'" [תוס' ד"ה תינת]. הריטב"א [ד"ה גמרא מנא הני מילין] חולק על התוס', ולדעתו דיון הגמ' הוא לגבי ברכה ראשונה בלבד, וברכה אחרונה מדרבנן [שאלת הגמ' "אשכחן לאחרי לפניו מנין" היא רק למאן דתני כרם רבעי, עיין בפירושו ד"ה ולמאן דאמר כרם רבעי].

³ לשון התוס' ביומא [עט. ד"ה ולא] ובסוכה [כו: ד"ה ולא]. הסיבה שהקל וחומר אינו קל וחומר גמור היא מפני שניתן לדחות ולומר שחיוב ההודאה אחר האכילה גדול יותר מהחיוב לברך את הקב"ה שמרשה לו ליהנות מעולמו.

⁴ מהרמב"ם מוכח שחיוב ברכה אחרונה על שבעת המינים הוא מדרבנן בלבד. הרשב"א [ד"ה הכי גרסינן בכל הספרים], הרא"ה [ד"ה מכאן אמר ר' עקיבא], הריטב"א [ד"ה ולמאן דתני כרם] והמאירי [לה. ד"ה וכל הנהנה] חולקים, ולדעתם חיוב ברכה אחרונה על שבעת המינים מהתורה, ונלמד מ"ואכלת ושבעת וברכת" [לקמן סוגיה זו עמ' 214 נאריך במחלוקת זו]. שיטתם נתמכת מהגמ' האומרת: "מה שבעת המינים דבר שנהנה וטעון ברכה", אך קשה מהגמ' הלומדת ברכה אחרונה על "כרם" מ"הלולים" ולא מ"ואכלת ושבעת וברכת". עיין ברשב"א [ד"ה אי נמי] ובריטב"א [ד"ה ולמאן דתני כרם] כיצד הם מתרצים קושיה זו.

⁵ הגמ' [מח:]: מביאה דרשות המלמדות על חיוב ברכה ראשונה על פת. הרשב"א [שם ד"ה הא דאפליגו] סובר, שהדרשות הללו הן דרשות גמורות והתנאים הללו סוברים שחיוב הברכה מהתורה. הריטב"א [שם ד"ה קל וחומר] סובר, שהדרשות הללו הן אסמכתא בעלמא וחיוב ברכה ראשונה מדרבנן לכולי עלמא.

סיכום

הגמ' מביאה דרשה הלומדת חיוב ברכה ראשונה וברכה אחרונה מפסוק, אך הגמ' מסיקה שחיוב ברכת הנהנין הוא מדרבנן, מסברא שאסור לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה. תוס' מבינים שהגמ' דוחה את הדרשה, ולדעתם חיוב ברכות הנהנין מדרבנן. הר"ח מבין שהגמ' אינה דוחה את הדרשה אלא רק מצמצמת אותה, וחיוב ברכות הנהנין וברכה אחרונה בשבעת המינים, ואולי בכל גידולי קרקע, מהתורה.

הלכה

השו"ע [סי' רט סע' ג] פוסק שחיוב ברכה ראשונה ואחרונה [חוץ מברכת המזון] מדרבנן. המשנה ברורה [סק"י] מביא שיש הרבה ראשונים הפוסקים שחיוב ברכה מעין שלוש מהתורה. לקמן [עמ' 215] נרחיב בדין זה.